

Vad är en haiku – egentligen?

Florence Vilén

Den frågan kan man ofta ställa sig inför kortverser som utger sig för att vara haiku.

Formen

Den mest tvärsäkra beskrivningen är att det handlar om tre rader med respektive fem, sju och fem stavelser, punkt slut. Sedan kan innehållet vara vad som helst: en humoristisk vändning, en satirisk kommentar, kanske en aforism eller tvärtom en invecklad och långsökt metafor. Men inget av detta hör hemma i den japanska traditionen där haiku har blivit en raffinerad diktform. Också den internationellt spridda engelskspråkiga haikun håller sig till det man upplever med sina sinnen, det som visar, inte kommenterar. Show, don't tell, heter det.

Hur vanligt det än är med svenska verser som håller sig till stavelseräkning men griper till prosans abstraktioner blir resultatet inte naturligt. Det blir som när Askungens systrar ska tvinga in foten i glasskon: den ena hugger av sig hälen, den andra tån. Ibland kallar man sådana texter som inte har annat än stavelseräkningen gemensamt med förebilden för haikuverser.

Till de grundläggande egenskaperna hos traditionell japansk haiku hör årstidsorden och pausorden. Naturen är alltid närvarande, medan poeten är så frånvarande som möjligt. Och stavelseräkningen då? Den utgår från skriften, inte talet; långa vokaler skrivs med två, ibland tre stavelser, och slut-n är en egen stavelse. Hela rytmen är naturlig på japanska men inte på våra västerländska språk.

Samtidigt är det något lockande och djupt tillfredsställande med strikt bundna former. Där vet man när dikten är slut och behöver inte grubbla över den frågan. Man vet också hur lång varje rad ska vara. Inte heller det behöver man alltså undra över. Inte förvånande, till exempel, att engelska poeter har skrivit sonetter i flera hundra år (även om resultaten mer sällan känns naturligt njutbara).

När översättningar och kommentarer till japansk haiku blev mer spridda i Väst, från mitten av 1900-talet, växte lusten att ta upp den formen på våra egna språk. Särskilt i hela den engelskspråkiga världen uppstod tidskrifter och diskussionsgrupper. Eftersom det engelska språket lämpar sig ovanligt illa för stavelseräkning föll det kravet så småningom helt bort. Det låter betydligt bättre på svenska, eller italienska. Jämför med Kaj Falkmans artikel i detta nummer.

Läs högt och hör efter!

Den indirekta jämförelsen

Däremot betonas starkt, särskilt i den omfångsrika amerikanska diskussionen, ”juxtaposition”. Vi skulle kunna återge det med ”indirekt jämförelse”. En scen ur naturen ställs bredvid en helt annan scen, och i spänningsfältet mellan dem får dikten sin karaktär. För att ta ett enkelt exempel kan man jämföra med en rad som ”höstmånens röda kastrull” i Karlfeldts dikt om den dansande Fridolin. Så bör man inte skriva i haiku, där utrymmet är alldeles för begränsat för en sådan djärv metafor. Vill man ändå uttrycka tanken kan det heta:

Den röda månen –
i köket nyputsade
kopparkastruller

Florence Vilén

Fullmånens – metaforernas evigt älskade – står mot en slant i följande haiku så att läsaren själv får se likheten mellan de två och tänka sig ljuset från dem båda:

ett mynt blänker till
i den tomma gränden
fullmånens sken

Helga Härle

Också människan – och medmänniskligheten – kan uttryckas utifrån en bild från naturen. Oöverträffad är följande scen

Rimfrost i solen
strokepatienten provar
sitt nya leende

Paul Wigelius

Frosten i solskenet står för både skönheten och döden i vinterlandskapet, ett motstycke till den sjuke som har förlorat sin gamla rörlighet men inte ger upp, mödar sig att finna det uthärdliga i sin nya situation. Det är poetisk inlevelse, en berättelse om konsten att leva vidare. Jag vet läsare som finner scenen obehaglig, men haiku väjer inte för verkligheten.

Naturen och årstidsorden

Haiku handlar om naturen, och människan i naturen. En japansk haiku består av två delar, av vilka den ena är ett s.k. årstidsord. Det för tankarna till en bestämd tidpunkt på året och manar fram allt som kan förbindas med den. Säger man körsbär handlar det om den korta men överdådiga blomningen på trädet, säger man fullmåne syftar man på tiden kring höstdagjämningen, när luften är särdeles klar. Vi kan få en liknande känsla av koncentrat med sådana ord som valborgsbål, majstång, julgran. Annars är vi i Väst mindre känsliga; så har vi också rosor året om hos floristen och både kräfter och kyckling i frysen. I haiku går det också bra att nämna en viss årstid och ange att det handlar om dess vind eller regn eller dagens längd eller något annat karaktéristiskt. Ett finurligt svenskt exempel

Torr och utblommad
får hela balkongsommarn
rum i en platsäck

Ingrid Eklund

Ögonblicket och tiden

Det talas ofta om haikuögonblicket, men liksom i medvetandet kan en haiku spänna över flera tider. Här en minnesbild, från Tokyo, med dess snabba ombyggen av staden

Sju tak och en trädgård
vårt hem nu blott ett minne
på en parkeringsplats

Kaj Falkman

I den japanska traditionen är det gott om haiku som är fantasier kring fjärran förflutna tider. De blir inte översatta lika ofta som mer lättillgängliga haiku, eftersom de kräver så långa förklaringar för att bli begripliga för en västerlänning, men haiku är alltså ingalunda bunden till diktarens/läsarens här och nu. En annan artikel i detta nummer ger flera exempel på ”haiku och återklanger”.

En överraskning

Den sista raden är på många sätt den viktigaste. Där förtäts stämningen, haikun får sin egenart. Ett vanligt stilgrepp är en överraskning.

Det kan vara en ren ordlek, och det gör sig utmärkt vid uppläsningar men inte så ofta vid en mer noggrann läsning. Det kan lätt kännas som en punkterad ballong.

Ett tilltalande exempel är denna oväntade vändning

Förskrämd mus
mellan hästens hovar
av brons

Kaj Falkman

Musen var alltså inte ute i hagen eller inne i stallet utan uppe på ryttarstatyn – vad den nu hade där att göra.

Dimman har lättat.
Alla husen i byn
har återvänt.

Sven Enander

Den säregna stämningen när den gripbara verkligheten till synes har försvunnit – och nu är tillbaka, sagan mitt i världen, fantasin som en del av vardagen, allt detta rymt i den lilla slutradens oväntade verb.

Humor

Med överraskningen hör ofta humorn samman. Också för detta finns en japansk term, *senryu*. Det är en dikt med samma längd och rytm som haiku men utan årstidsorden, och innehållet är humoristiskt, ofta satiriskt. Gränsen mellan *senryu* och haiku är flytande redan i Japan, och i västerländsk fattning ännu mer svår att dra. Ofta nöjer man sig med beteckningen haiku, även när innehållet inskränker sig till människovärlden och är avsett att locka fram ett leende. Inte så sällan är det lite kusligt:

sju kilometer kvar
när joggaren tänker
på strykjärnet

Lars Vargö

Rytmen – igen

Rytmen är en annan fråga, som hör samman med antalet stavelser i versen. Grundarna av vårt haikusällskap är alla väl förtrogna med den japanska traditionen men också med de synpunkter som har lättat upp kraven på ett slaviskt räknande av stavelser. Den naturliga rytmen i den enskilda haikun är det viktiga. Onaturliga radslut, t ex på obetonade ord som ”i”, ”en”, ”på” går stick i stäv mot den rytm som ambitiösa stavelseräknare har tänkt sig.

Samtidigt finns det en behaglig fyllighet på svenska i en lyckad haiku på fem-sju-fem stavelser.

fullmånen stiger
över skogskyrkogården
- skuggorna vandrar

Johan Bergstad

Bland hans många haiku i skilda rytmer är just denna extra tilltalande i mina öron.. Läs den högt och känn hur den fyller munnen!

Skuggorna är inte bara de som månljuset skapar. De leder också tankarna till de döda, utan att uttryckligen nämna några spöken, en halvt utsagd dubbeltydighet. Åtminstone för en stockholmare får haikun sedan en extra charm genom att en av de största begravningsplatserna i staden – tillika världskulturarv – heter just Skogskyrkogården.

Genomskinliga djup

En haiku är alltså mer än en treradig vilken som helst. Den bör utgå från det vi kan uppleva med våra fem sinnen men höja sig över den rena dagboksnotisen. Basho, den förste store japanske mästaren, talade gärna om lätthet, *karumi*. Vi skulle kunna kalla idealet för genomskinliga djup.